

Mohai V. Lajos

„A szív nem ráncosodik”

(Közelítés egy Esterházy-„útirajzhoz”)

Esterházy Péter *Hahn-Hahn grófnő pillantása* – lefelé a Dunán – című „útirajza” 1991-ben jelent meg.¹

Az író útbaigazítása a következő hozzá: *„Hahn-Hahn grófnőről a gonosz Heine tesz említést a nőírókról szólva, mondván: azok egyik szeme a papíron, a másik mindig egy férfin – kivéve Hahn-Hahn grófnőt, aki félszemű. A regénye nem-létező (imaginárius) szem pillantását irigyli el, evvel nézi a világot. A regény főhőse az Utazó, aki profi utazó, azaz egy gazdagabb úr vagy szegényebb ország kibérelheti, és akkor ő utazni kezd.”*

A Duna, a közép-európai folyó, valóságos és mitikus jelenség az elbeszélő számára; azt mondja el, hogy mit üzen neki, és az írói toll által nekünk a folyó. Haladunk tehát „lefelé a Dunán”, a kézenfekvő földrajzi topográfiához társuló külsődleges történelmi, kultúrtörténeti események rafinált írói földidézésével, melyekhez – egyebek mellett – az egykori kettős Monarchia szelíd emlékkultusza is társul.

Már első olvasásra fölmerült bennem a Krúdy-életműből száműzött *Az utolsó garabonciás* című novella, amely sokáig („a szomszéd népek érzékenységre való tekintettel”) publikálási tilalom alá esett minálunk, s amelyre csak mint tiltott gyümölcsre lehetett gondolni. Sőt, az olvasói és szakmai érdeklődés peremén ragadt *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban* című – igaz, későn, a feledés homályából csak a hatvanas években fölbukkant – regénytöredék vonzása alól sem vontam ki magamat. Mindenesetre az én olvasatomban Esterházy mellé feljön, szerephez jut Krúdy Monarchia-víziója, az ő műveiből ismert monarchikus kép- és motívumrendszer, szellősen és hanyagul fölvázolt, ám azért meglehetősen kislabizálható történelmi álláspont is.

Vajon gondolt vagy gondolhatott-e Krúdyra ily módon a *grófnői pillantásokat* kölcsönző kései utód, az életet és a világot magán- és köztörténetben fölmutató, lejegyző Esterházy Péter?

¹ Esterházy Péter: *Hahn-Hahn grófnő pillantása*, Magvető, Budapest, 1991.

Igen. A két főntebb említett Krúdy-mű egyébként 1920-ról, illetőleg 1921-ről datálódik, gyarló történelmi idők után, felvonásvégen és felvonáskezdetben, fölgülemelő aggodalomban, romlott próféciákat meglebegtető években. Krúdy ekkortól már nem hagyja elcsábítani magát korábbi ideáitól. Mintha másképpen kezdene látni, sőt a Ferenc József-i korról immár *visszatekintéssel* nyilvánít véleményt. Krúdynak ebben az apokalipszist bátran megfestő, szörnyen kiábrándult torzójában a történelmi terepet Krakkótól Zágrábig – Bécs erős jelenlétével – az Osztrák–Magyar Monarchia szent városai jelentik, Esterháznak a Közép-Európa-meghatározásokkal való bíbelődés. A Monarchia után Közép-Európa. „*Ha Prága Közép-Európa szíve, mondja Konrád György, akkor Budapest az öle. Rendben, ez jó, szív, öl, itt sokat nem lehet veszíteni. De már a mellet, a segg, hogyan zeng vagy kornyikál, táncol vagy kókad, nem mindegy. Mely város, ki ilyesmit emelt fövel (kebellet stb.) elvállalna? Közép-Európa bokája? Zágráb mint Közép-Európa csecse? Bécs meg mint fülcimpája. És milyen a nő? Milyen, Milyen?! Hát szereti a hazáját és szép a fülcimpája.*”

Talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy ebben a részletben az erotikus szimbolika használata is Krúdyra hajazhat. Sőt, talán még a *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban* nyomában is jár. Az erotikus színezet azonban Esterháznál áthangszerelődött, megvastagodott, valamivel durvább lett – és mégis pajkosabb, játékosabb, mert ironiával fűszerezett, átítatott. Ahogy egyébként is az ironia és az önironia uralja a szöveget. Már a talányos címválasztás is erre utal. De erről később.

Hogy közvetlen és bizonyítható filológiai Krúdy-nyom, kimutatható hatás is lehetséges a *Hahn-Hahn grófnő pillantásában* már Gángó Gábor *Esterházy Péter Monarchiája és Közép-Európája* című kiváló tanulmányában is felfedezte, épp a *Hahn-Hahn grófnő pillantásához* kapcsolódva: „*Maga a fő szólam, az utazás is kedvelt motívuma a magyar Monarchia-irodalom szerzőinek. (...) Krúdy nevezte az Őszi utazások-at Utazó regénynek: Szindbád maga is utazó, hajós mindenekelőtt. Esterházy a Bécs: Utazó lelki életet él című szövegrész ritmusában, stílusával, motívumaiban utal vissza Krúdy hőseinek utazó-mivoltára. Esterházy Krúdyhoz fordul akkor is, amikor Az idő városa című írásába illeszti a másik, a nyomorúságos, az elesett Budapestet. Nemcsak a leírást veszi át, hanem az intertextuális gesztust is a szemlélet rokonsága hitelesíti, hiszen olyan szerzőtől veszi át a másik Budapest képét, aki múlthatatlan érdemeket szerzett a csillogó Budapest mitológiájának megalkotásában.*”²

És beleillene a Krúdy-hősök (különc) panoptikumába a Roberto-figura is, mindjárt az első bekezdésben fölbukkanó rokon, „egy távoli, fantasztikus és titokzatos nagybáty”, aki el-, ki- és megtagadtatott néhanapján az elbeszélő családjában. Mert a *Hahn-Hahn grófnő pillantása* – miképpen az Esterházy-próza világában valami módon minden – gyöngéd és szellemes családi utazás is, a hosszú családi múltból következően történelmi útirajz is, ahol minden gazdagság, titok ott van

² Gángó Gábor: *Esterházy Péter Monarchiája és Közép-Európája* (<http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre56/gango.htm>, letöltés ideje: 2016. június 15.)

– hol följejtve, hol a sejtésekbe burkolva. Látjuk a prózaíró kézmozdulatait is. Vagyis a *Hahn-Hahn grófnő pillantása*, ha úgy veszem, regény is, ha úgy nézem, sajátos emlékirat – éppen Esterházy korábbi prózai, poétikai leleményeitől és eredményeitől nem függetlenül. „Munkamódszerét” – nagyon leegyszerűsítve – a közös emlékezet, tapasztalat és a képzelet kölcsönössége alkotja.

Krúdy vízjelszerű jelenléte után egy Esterházy életében kulcsszerephez jutó személyiségről, Danilo Kišről szeretnék még külön szót ejteni. Kiš ráadásul megnevezett hőse az Esterházy-regénynek. Alakja, életműve mély nyomot hagyott Esterházyban. Kiš az a szereplő, aki az Utazót „mindenféle belső szakma ügyei-be beavatta”. Itt az olvasó emlékezetébe idézheti Esterházy talán legkülönösebb posztmodern szerzői gesztusát a *Mily dicső a hazáért halni* című Kiš-novella utolsó betűig történő „eltulajdonításával”; az, hogy ez az írás több lépcsőfokon át hogyan vált elidegeníthetetlen részévé az életműnek egészen a *Harmonia caelestis*ig, Bojtár Endre mutatja be meggyőzően. (Családban marad [Esterházy Péter plagizál Danilo Kištől].)³

Az „utolsó jugoszláv író” a halála után (Danilo Kiš 1989-ben hunyt el, meg elhúzódozó betegséget követően) Esterházy Péter számára a halál és a halhatatlanság lett egy személyben.

Megszoktuk, hogy Esterházy sok személyes, kulturális és irodalmi szálát mozgat rendkívül finomhangolással, artistikusan a könyveiben. Itt sincs másként. (Bámulatos, mindenre kiterjedő összefoglalását adja ennek Selyem Zsuzsa.⁴) Nagyon leegyszerűsítve: a regény narrátora szívében viseli Közép-Európa sorsát, „a Dunáét” olyan létező térségnek, tájnak, regénynek tekinti, amely elkötelezett-séget ró az írójára. A műnek ez a vonása a történelem „átépülése” következtében (a kelet-közép-európai rendszerváltozások) helyénvaló és rendkívül időszerű volt 1991-ben. Ma talán az elveszített illúziók süppedős talaján bukdácsolva még inkább az lehetne.

Hogy önéletrajzi történetek/töredékek könyve is a „lefelé a Dunán”-könyv, utólag, immáron a lezárt életmű felől nézve könnyűszerrel belátható. Csakhogy az életmű addigi, az 1990-es évek előtti fejleményeit is tekintve másként, komorabb tónusban, más hangoltsággal kissé. Más nézetből, lényegesen keserűbben. Hahn-Hahn grófnő pillantásai ugyanis – hogy a képes beszédnél maradjak – úzóttek. Ennek számos oka között én a megváltozott „életrajzi környezetet”, az „élethelyzetet” emelném ki. Azt, hogy az anya halálával megbillent és elnehezedett az életrajz belső tartománya. „*Augusztus tizennegyediké, mondja Esterházy, csak nem akar véget érni. Mióta meghalt az édesanyja, tíz éve, augusztus 14-én, azóta az augusztus tizennegyedikék hosszúak, nem jók, nem rosszak, hosszúak. Maga nem szomorú, nem*

3 <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre70/bojtár%2001.htm> (letöltés ideje: 2016. június 15.)

4 Selyem Zsuzsa: *Esterházy Péter Hahn-Hahn grófnő pillantása című regényéről* (<http://www.c3.hu/scripta/jelenkor/1999/04/17sely.htm>, letöltés ideje: 2016. június 15.)

gondol se anyjára, se az árvaságra, csak vége legyen a napnak, és a nap csak nem akar véget érni. Tíz éve halt meg az édesanyám: ez az a mondat, amelyet majd egész nap nem mondok ki útitársaimnak."

A nyolcvanas évtized Esterházy-prózájának magaslati pontja – az én szememben legalábbis – a *Fuvarosok* emberi kifosztottságot kelet-európai mintaként is megjelenítő archaikus prózaköltészete, és *A szív segédigéi*, a gyászt partecédulákon rögzítő, koncentrált siratóének, amely egy percig sem engedi el az olvasóját. Az előbb idézett passzus az édesanya haláláról azonban már megfontoltan más mond, mint *A szív segédigéi*; ahol – ahogy Szegedy-Maszák Mihály fogalmazott egy tanulmányában –: „*az anyát sirató fiú szerepét a fiát sirató anya veszi át*”.⁵ Az elbeszélő nem mondja ki hangosan az anya halálának a napját, visszatartja magában, nehogy elidegenítse.

A hallgatás óvja a gyászolót a feledéstől.

Egy különösen megragadó, kivételes szépségű metafora, hogy „*a szív nem ránkocsodik*”, amely szinte a Segédigék szimbolikájával fogalmaz, megfelel az olvasó várakozásának.

⁵ Szegedy-Maszák Mihály: „Bevezetés a szépirodalomba”. In: *Diptichon*. Elemzések Esterházy Péter és Nádás Péter műveiről, 1986–88. Szerk. Balassa Péter, Magvető, Budapest, 1988, 109.